A. KASK

ÜLEVAADE AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KAHEKÜMNEAASTASEST TEGEVUSEST

AVEC UN RÉSUMÉ:

APERÇU SUR LES VINGT ANNÉES D'ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR LA LANGUE MATERNELLE

TARTU 1940
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

Äratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ nr. 1—2, 1940.

ä 191321606

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1940.

Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest.

Käesoleva aasta 23. märtsil möödub 20 aastat AES-i asutamiskoosolekust. Sel koosolekul, mis kutsuti kokku prof. Lauri Kettunen'i algatusel, valiti põhikirja väljatöötamiseks vastav komisjon ja otsustati Seltsi nimeks panna „Emakeele Selts".

Tänavu on meil seega põhjust heita pilku tagasi AES-i senisele tegevusele ja teha mõningaid kokkuvõtteid Seltsi üksikutest tegevusaladest.

Selts alustab oma tegevust ettekandekoosolekutega. Juba teisel koosolekul, kus tuleb vastuvõtmisele Seltsi põhikiri, kantakse ette mitu referaati. Esimese ettekande AES-is peab A. Saareste teemal „Murrete uurimisest". Selle ettekandega tõstetakse murdeuurimisküsimused juba Seltsi tegevuse algul esiplaanile. Ka teised AES-i tegevusalad, nagu seda on keeleliste nähtuste teaduslik käsitlemine, õigekeelsusküsimuste lahendamine, nimede eestistamine, hõimrahvaste toetamine jm. leiavad juba esimesel tegevusaastal küllaldast tähelepanu.

Emakeele Seltsi tegevuse algus on kõigiti hoogne. Kui esimesel koosolekul oli 14 osavõtjat, siis on teisel juba 30 ja kolmandal isegi ligi 50 inimest, hoolimata kevadisest ajast.

Raskusi tekitab Seltsile algul ainult majanduslik külg. Seltsil puudusid omad ruumid. Juhatuse koosolekuid peeti esimehe prof. L. Kettunen'i korteris.

Varsti aga saadi ka majanduslikkudest raskustest üle. Juba esimese tegevusaasta lõpul korraldati Tartu ärimeeste ringkondades korjandus, mis õnnestus ootamatult hästi. Järgmise aasta lihavõtte ajal teostus samasugune korjandus ka Tallinnas. Kokku saadi nii toetajaliikmeilt lubadusi 26.200 kr. ulatuses, mis pidi Seltsile tasutama 5 aasta jooksul. Tegelikult ei saanud toetajaliikmed küll kõiki oma lubadusi täita, kuid aastate jooksul tõi see korjandus Seltsile siiski üle 10.000 kr.

Kui esialgsed majanduslikud raskused olid ületatud, siis võidi edaspidiseid kavatsusi teostama hakata. Nii alustati juba 1921. a. kirjastuslikku tegevust. AES-i esimese trükisena ilmus prof. L. Kettunen'i brošüür „Nimede valik ja soetamine", millele veidi hiljem järgnes album „Eestlasele eesti nimi". Selts muretses endale kirjutusmasina ja paljundusaparaadi, nii et võidi kõnelda Seltsi nn. „käsitrükikojast". Selles oma käsitrükikojas trükitigi mitmed väljaanded, näiteks „Aastaraamat" I, „15 000 uut sugunime" ja „Liivi lugemik" I. Nüüd pandi alus ka Seltsi raamatukogule, kuhu muretseti mitmesuguseid teaduslikke töid. Prof. Kettunen loovutas Seltsile oma liivikeelsete tekstidega fonograafi-rullide kogu ja rajas sellega AES-i heliarhiivi. Samuti asutati 1921. a. suvel ka Seltsi murdearhiiv, kuhu kavatseti paigutada kõik Seltsi stipendiaatide käsikirjalised kogud.

Ühenduses Seltsi tegevuse laienemisega tekkis tarve ka oma ruumi järele. Saadigi tolleaegsesse üliõpilasmajja vastav tuba, kuhu paigutati raamatukogu ja muud Seltsi varandust. Seltsi äriline ja kantseleiline külg anti aga vastava tasu eest EKS-i asjaajaja hoolde.

AES-i teine tegevusaasta on tõusuajaks Seltsi elus. Lisaks eespool märgitud üritustele tuleb nimetada veel nimedemuutmise komitee moodustamist ja liivlaste toetamist. Tehti ettevalmistusi ka „Soome-eesti sõnaraamatu" väljaandmiseks. Selleks saadi Joh. Aavikult sõnaraamatu vastav käsikiri, mida hakati täiendama. Käsikirja lõplik koostamine usaldati J. Mägistele.

Kolmandal Seltsi tegevusaastal asuti juba Seltsi tähtsamate ülesannete teostamisele. Aasta algul tehti otsus Seltsi ajakirja väljaandmiseks. Otsustati ajakirja nimeks panna „Eesti Keel" ja teda välja anda 6 numbrit aastas. Kavatsused teostatigi. Teiseks 1922. a. alustatud tähtsamaks Seltsi ürituseks on süstemaatilisele murdekogumistööle asumine. Edasi jätkati kirjastuslikku tegevust, anti välja „Aastaraamat" II, „Liivi lugemik" II, loodi setu lugemiku toimkond, astuti Haridusministeeriumi ees samme emakeele õpetuse olukorra parandamiseks jne.

Ka kolmas tegevusaasta märgib tõusu Seltsi elus. Seltsi liikmete arv on tõusnud üle 100 ja on korraldatud rekordiline arv üldkoosolekuid (10 koosolekut 27 ettekandega). Et ka Seltsi äriline tegevus ja kirjavahetus on suurenenud, siis võeti ametisse vastav asjaajaja. Büroo viidi üle Eesti Rahva Muuseumi tolleaegsetesse ruumidesse (Gildi t. 8), kus saadi kasutamiseks vastav tuba.

Järgmistel tegevusaastatel (1923, 1924) oli uusi üritusi vähem. Jätkati endiselt murdekogumist, „Eesti Keele" ja „Aastaraamatu" avaldamist. Vastava toimkonna töö viljana ilmus „Setu lugemik" I.

Viienda tegevusaastaga (1924) lõpeb esimene periood AES-i tegevuses. See on töö- ja algatusrikas aeg noore Seltsi elus. Viienda tegevusaasta lõpul lahkus Seltsi esimehe kohalt prof. L. Kettunen, kes siirdus Soome. Tema asemel hakkas Seltsi nüüd juhtima A. Saareste.

Kuuenda tegevusaasta algul otsustas AES nõutada endale juriidilise isiku õigused. Peakoosolek kinnitaski uue põhikirja ja Selts registreeriti Rahukogus. Üldiselt jätkus tegevus endiselt. Aasta jooksul ilmusid „Aastaraamat" IV, „Liivi lugemik" IV ja setu lugemiku teine osa „Kodotulõ". Eesti keeleõpetuse oskussõnade toimkonna poolt töötati välja ja avaldati „Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu". Esindajate kaudu võeti osa Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsusest.

Järgmised aastad ei too AES-i ellu kuigi palju uut. 1926. a. ilmus „Aastaraamat" V, mis ühtlasi jäigi viimaseks aastaraamatuks, sest nüüd hakati koosolekuteateid ja aruandeid avaldama „Eesti Keeles". 1927. a. kuulutas AES välja auhinnatöö, mis aga ei andnud tulemusi. Jätkati ka ideoloogilise sõnaraamatu käsikirja koostamist, mida oli alustatud 1926. a.

Seltsi ruumid olid 1926. a. Jaagupi t. nr. 10. Järgmisel aastal koliti aga sobivamasse korterisse Lutsu t. nr. 10, kus oli ruumi nii Seltsi kirjastuslaole, murdekogudele, arhiivis töötajaile kui ka büroole. Et ruumid AES-ilt rohkesti kulu nõudsid, siis hakati juba 1928. a. samme astuma, et saada koos teiste akadeemiliste ühingutega ruume kuhugi ülikooli hoonesse. Esialgu aga ei andnud need püüded tulemusi.

1929. a. reorganiseeriti murdekogumistöö juhtimine ja otsustati osa võtta eesti keele kohta ilmuva kirjanduse bibliografeerimisest ÕES-i „Aastaraamatu" jaoks.

Kümnenda tegevusaastaga (1929) lõpeb AES-i elus teine periood. Seda aega iseloomustab endistel tegevusaladel töö jätkamine. Jätkus murdekogumine, „Eesti Keele" väljaandmine, jätkusid ka J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamatu" ja A. Saareste—A. R. Cederberg'i tekstidekogu „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi" koostamis- ja trükkimistööd.

Aastaga 1930 algab AES-i elus kolmas tegevusperiood, mis on kestnud tänini.

1929. a. lõpul teostati terve rida reforme AES-i elus. Seltsi büroo Lutsu t. nr. 10 likvideeriti. Seltsi kirjastusladu anti üle „Noor-Eestile", ajakirja „Eesti Keel" talitus viidi Akadeemilise Kooperatiivi juurde, nimede-eestistamise talitus aga Toimkonna juhataja korterisse. Kõik murdekogud ja arhiivis töötamiseks tarvilik sisseseade (lauad, toolid, kapid) toimetati äsjaloodud Eesti Keele ja Sugukeelte Arhiivi (Lai t. 34), kuhu Selts need kavatses deponeerida. Asjaajaja koht kaotati ja ühendati murdekogude korraldaja ametiga. See reform Seltsi elus võimaldas suurt kulude kokkuhoidu korteri, valgustuse, kütte ja asjaajamise arvel. Raskusi tekitas ainult deponeerimistingimuste üle kokkuleppe saavutamine EKA-i juhataja ja AES-i juhatuse vahel. Alles 1934. a. lõpul kirjutati alla deponeerimisakt ja alates sellest ajast on AES-i talitus olnud EKA ruumides.

Nende aastate märkimisväärsematest sündmustest võiks nimetada AES-i 10. aastapäeva pühitsemist 1930. a. märtsis ja Joh. Aaviku 50. a. sünnipäeva detsembris. Moodustati üldkoosoleku otsusel kiirkirja toimkond, mis järgnevail aastail pidas rea koosolekuid, kuni 1932. a. toimkonna tegevus katkes.

1931. a. lõppesid kaks AES-i suuremat tööd. Nimelt ilmus sel aastal A. Saareste ja A. R. Cederberg'i poolt välja antud „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739" ja Julius Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat". Mõlemad need teosed on jäänud senini suurematekS AES-i väljaanneteks. Neil aastail algas ka Soome ja Eesti teadlaste koostöö ühiste konverentside näol. 1931. a. Helsingis peetud mõlema maa keeleteadlaste konverentsist võtsid AES-i poolt osa A. Saareste ja J. Mägiste. Hiljem on need konverentsid perioodiliselt kordunud.

1933. a. muudeti peakoosolekul põhikirja, mille kohaselt nüüd juhatuse liikmete arv suurenes seitsmelt üheksale. Auliikmeks valiti J. V. Veski; sel puhul korraldati ka juubilari auõhtu.

Seltsi viieteistkümnendal tegevusaastal (1934) olid kaalumisel mitmesugused kavatsused, mis on senini teostamata. Nii kaaluti murdetekstide kogu ja liivi alglugemiku avaldamise võimalust. Raamatuaasta puhul mõlgutati mõtteid mõne haruldase vana trükise (näit. 1656. a. lauluraamatu või Stahl'i grammatika) anastaatilise trüki avaldamisest. Toetuse puudusel tuli Seltsil sellest kavatsusest loobuda. Murdetekstide kogu ja liivi alglugemiku eeltööd on aga praegugi veel käsil.

1935. a. tehti Seltsi esimehe eestvõttel katset reformida juhatuse tegevust sel teel, et juhatuses moodustati kolmeliikmelised toimkonnad, milledest üks lahendas õigekeelsusküsimusi, teine majandusküsimusi jne. Tegelikult aga selgus, et seesugune rühmiti töötamine pole otstarbekohane ja oleks parem, kui kõik Seltsi tegevus oleks koordineeritud ja koondatud enam-vähem ühe isiku kätte, kes võiks olla nii ajakirja sekretär kui ka murdekogude korraldamistööde ja Seltsi talitusi juht. Nii kerkis 1936. a., mil ka EKA oli kolinud avaramatesse ruumidesse Rüütli t. 24, üles teadusliku sekretäri ametisse seadmise küsimus.

1937. a. läks Seltsil korda seda kavatsust teostada. AES-i teaduslikuks sekretäriks valiti mag. A. Raun. Teadusliku sekretäri tegevusse astumine mõjus elustavalt Seltsi tegevusele. Nüüd võidi, tänu Riigivanema eritoetusele, asuda ka kogutud murdekogude korraldamistööle suuremal määral kui enne. Nii töötasid 1938. a. Seltsi murdekogude korraldamise töödel M. Toomse, V. Niilus ja A. Kukk. A. Rauna lahkumise järel möödunud sügisel valiti teadusliku sekretäri kohustetäitjaks üliõp. V. Niilus. Praegu töötavad Seltsi kogude korraldajatena hr. A. Kukk ja prl-d H. Romet ja H. Keem, viimane neist organiseerib ja korraldab AES-i korrespondentide võrku.

Viimase aasta sündmustest võiks märkida, et Seltsil tuli jällegi kaaluda, missugust teed käia. Selts pidi seisukoha võtma küsimuses, kas registreeruda Teaduste Akadeemia juures ja loobuda juriidilise isiku õigustest või jääda edasi oma endise põhikirja alusel töötama. Selts kaalus seda küsimust oma üldkoosolekul ja leidis, et tuleks jääda endise vormi juurde, kui selle all Seltsi teaduslik tegevus ei kannata. Nii jäädigi teotsema iseseisva organisatsioonina.

Kui aga AES-il loodetud toetuste saamine raskeks muutus, siis pidi juhatus otsima teid, et Seltsi poolt seni korraldatud murdeuurimistöö ei katkeks. Kavatseti luua murdekogumistöö jätkamiseks vastav sihtasutis, kus oleksid esindatud Haridusministeerium, Ülikool ja ka Akad. Emakeele Selts. Sihtasutise põhikirja kavand töötati välja AES-i juhatuse poolt ja esitati asjaosalistele. Konkreetsete sammudeni sel alal pole veel jõutud.

Et uurimistöö aga vahepeal seisma ei jääks, selleks hangiti üksikutelt isikutelt ja asutistelt vastavaid stipendiume. Hiljem on võinud murdekogumistöö Haridusministeeriumi lahkel toetusel jällegi normaalselt jätkuda.

Edasi püüame jälgida AES-i üksikuid tegevusalasid. Kõige tähtsamaks AES-i tegevusalaks on murdeuuri-

mine. Nagu eespool märgitud, oli murdekogumine kõne all juba Seltsi esimestel koosolekutel. Prof. L. Kettunen korraldas 1920. a. kevadel harjutusi murdekorjajaile. 1921. a. suvel saadetakse välja esimene stipendiaat P. Voolaine, kes kogub ainestikku Aluliina ja Lutsi eestlastelt. 1922. a. algul otsustatakse moodustada komisjon „murdesõnastiku kokkuseadmise asjus". AES-i esindajaiks valitakse prof. Jõgever ja prof. Mark. Koos EKS-i vastavate esindajatega tuleks murdesõnastiku kava välja töötada ja siis palve saata Haridusministeeriumi abi saamiseks. Komisjoni kokkukutsujaks jääb A. Saareste. Nagu selgub, jääb aga EKS murdesõnastiku ettevalmistustöödest kõrvale ja kogu töö jääb AES-i hoolde. Nõupidamisel, millest osa võtavad J. Jõgever, L. Kettunen, J. Mark ja A. Saareste, otsustatakse süstemaatilist murdekogumistööd alustada juba 1922. a. suvel. On nimelt kavatsus 10 aasta jooksul koguda 30-st eri kihelkonnast kogu sõnavara Wiedemanni' järgi, lisaks sellele veel igast kihelkonnast häälikulooline ülevaade, murdetekste, koha- ja ristinimesid. Kogujateks pidid olema üliõpilased, kes tunnevad foneetikat ja eesti keele häälikulugu. Kogu töö üldjuhtimine usaldati A. Saarestele. Tööks saadi ka Vabariigi Valitsuselt tarviline toetus.

Tööd alustati 1922. a. suvel 11 stipendiaadiga, kes 15½ kuu jooksul kogusid 26.500 sõnasedelit. Järgmistel aastatel suurenes nii kogujate arv kui ka korjatud sõnasedelite hulk. Nii on näiteks 1926. a. kogujaid 31 ja saadud on 61.700 sedelit. See on materjali rekordarv, milleni ka hiljem ühe aasta jooksul pole enam küünitud. Et materjali nii palju kokku tuli, siis valiti murdekogumistöö juhatajale abi, kelle hooleks jäi kogude esialgne korraldamine.

Esimese viie tööaasta jooksul oli kogutud juba üle 200.000 sõnasedeli ja lõpetatud küsitlemine Wiedemann'i järgi 9 kihelkonnas. Järgneval 4 aastal jätkatakse kogumist algul esitatud kava kohaselt ja 1930. a. on kogumine Wiedemann'i järgi lõpetatud juba 24 kihelkonnas. Ühtlasi lõpeb ka 1930. aastaga murdekogumistöö esimene periood.

1929. a. lõpul võeti AES-i erakorralisel peakoosolekul vastu Murdetoimkonna uus täiendatud kodukord, mille kohaselt valiti murdekogumistöö juhtimiseks viieliikmeline Murdetoimkond. Murdetoimkond püüdis leida teed, kuidas murdekogumistööd viljakamaks muuta. Seni oli kogumine olnud teataval määral pinnaline, sest oli püütud saada peamiselt teateid Wiedemanni's leiduva sõna esinemise või mitteesinemise kohta vastavas murdes, kuna sõnade tähenduslik külg, liitsõnad ja Wiedemann'is antud fraseoloogia

oli tihti jäetud tagaplaanile. Sellest siis johtuski, et senini oli saadud Wiedemann'i järgi küsitledes ühest kihelkonnast keskmiselt 8 716 sõnasedelit, kusjuures maksimaalne sõnasedelite arv oli 12.100 ja minimaalne 6343.

Murdetoimkond otsis võimalusi kogumistöö süvendamiseks ja otsustas senise kogumisviisi kõrval kordkorralt enam rakendada ideoloogilist kogumismenetlust. Seda kogumismeetodit oli esmakordselt proovitud 1929. a. suvel ja selle tulemustega oldi rahul. 1930. a. otsustati sellepärast saata rida stipendiaate ideoloogilist ainestikku koguma. Kogutigi sel suvel üle 10 500 sedeli merenduse, mesinduse, põllunduse, metsanduse, toitluse jmm. alalt. Küsitlusvahenditena tarvitati prof. A. Saareste ideoloogilise sõnaraamatu käsikirja alusel koostatud küsitlusvihikuid. Järgmistel aastatel jäeti Wiedemann'i järgi kogumine peaaegu kõrvale ja koondati kogu tähelepanu ideoloogilisele küsitlusele. Samal ajal püüti aga ühtlasi jälgida ka haruldasemaid sõnu nn. Lisasõnastikkude põhjal. Seesugune küsitlemine ideoloogiliste küsitluskavade ja Lisasõnastikkude järgi kestis kuni 1937. aastani.

Kui esimesel perioodil oli peatähelepanu pööratud ainestiku kogumisele, siis teisel perioodil püütakse hoolitseda ka murdekogude korraldamise, järjestamise ja tarvitamiskõlvuliseks tegemise eest. Ühtlasi korraldatakse ka järelkogumisi Wiedemann'i järgi neist kihelkondadest, kust oli väga puudulikke esialgseid kogusid.

Murdekogumistöö kolmas periood algab 1937. aastal. Nimelt alustatakse sel aastal uuesti Wiedemann'i järgi ainestiku küsitlemist, kusjuures seda otsustatakse teha palju põhjalikumalt kui senini. Nüüd tahetakse sellele tööle rakendada eriti vilunud stipendiaate, kes peaksid seda tegema mitte ainult suveti, vaid pikema aja jooksul. Seejuures rõhutatakse enam tähendusliku külje jälgimist, mis varasemates kogudes oli soovida jätnud. Koostatakse nn. murdekogumise hoogtöö viisaastaku kava, mille järgi tuleks 5—6 kihelkonnast koguda uurimishuviliste stipendiaatide poolt põhjalikud kogud. Ühtlasi otsustatakse jätkata ka ideoloogilist küsitlemist, murdetekstide, kohanimede ja muu keelelise ainestiku kogumist. Kava teostamiseks paluti Riigihoidjalt eritoetust, mida 1937. a. ka saadi.

Kuigi järgnevatel aastatel eritoetus on ära jäänud, on püütud ka kahel viimasel aastal viisaastaku kava teostada. Kolme viimase tööaasta tulemusena on 47,7% Wiedemann'i järgi kogumisest teostatud. Ühes kihelkonnas, nimelt Karksis, on töö juba lõpetatud. Karksi sõnavara on

terves ulatuses kogutud prl. S. Tanning'u poolt. Kogumiseks on kulunud 365 tööpäeva ja kogu suurus on 24.659 sõnasedelit. Nagu sellest sedelite arvust nähtub, on uued kogud keskmiselt vähemalt kolm korda tihedamad endistest. Teisteks kihelkondadeks, kus kogumine veel pooleli, on Muhu (kogutud 78,8%), Kihelkonna (63,5%), Lüganuse (33,5%), Martna (32,2%), Kodavere (14,3%) ja Hargla (11,6%).

Ühenduses uue viisaastaku kavaga on Murdetoimkonnas kaalumisel olnud küsimused, kuidas teha murrete sõnaraamatu eeltöid, kuidas järjestada ainestikku, missuguseid kogusid kopeerida jne. Siduvaid otsuseid nende küsimuste kohta ei ole siiski veel tehtud. Küll on aga tarviliseks peetud proovartiklite koostamine ja korrespondentide võrgu arendamine. Mõlemad need tööd on praegu käsil. Paar proovartiklit on „Eesti Keeles" ilmunud ja mitmed on veel ilmumas. Seltsi teadusliku sekretäri A. Rauna poolt alustatud korrespondentide võrgu arendamine on jätkunud ning see ulatub nüüd juba 150 korrespondendini.

Kogude korraldamistööle on rakendatud mitmeid vilunud murdeuurijaid. Nii oli 1937. ja 1938. a. murdekogude korraldajaks hr. Toomse, hiljem hr-d V. Niilus ja A. Kukk. Praegu, nagu eespool märgitud, on paisunud kogude korraldamistöödel olevate isikute arv juba kolmeni.

Peale murrete-sõnaraamatu on Murdetoimkonnas lähemalt kõne all olnud ka murdetekstide kogu avaldamise küsimus. Kindlat seisukohta selles küsimuses Toimkond ei ole võtnud, sest majanduslikud olud ei ole senini lubanud tekstide avaldamisele asuda.

Lõpuks võiks nüüd teha kokkuvõtteid sellest, kui suureks on paisunud AES-i murdekogud 18 aasta jooksul. Nagu vastavaist kokkuvõtteist selgub, on 37 kihelkonnast Wiedemann'i järgi kogutud kokku üle 382.000 sõnasedeli. Wied. järgi kogutud materjal võtab seega enda alla suurema osa AES-i arhiivist. Väärtuselt, nagu juba eespool märgitud, on varasemad kogud halvemad ja hilisemad paremad.

Teiseks küsitlusvahendiks peale Wiedemann'i on olnud nn. Lisasõnastikud. Lisasõnastikkude järgi on alustatud kogumist 1927. a. ja sel teel on kogutud 77.229 sõna. Kogumisvahenditena on senini avaldatud „Lisasõnastik" ja selle kuus jätku (1930—1938).

Kolmandaks on sõnavara kogutud ideoloogiliste küsitluskavade järgi väga mitmesugustelt aladelt, nagu seda on näiteks merendus, kalandus ja kalastus, põllundus,

heinatöö, linatööstus, loomakasvatus, mesindus, metsandus, ehitised, sõidukid, loomastik, taimestik, aeg, ilmastik, maastik, toitlus, tuli, nõud, mõõdud, keha, kehakatted, suguvõsa, kõlblus, abielu, suguelu, haigus ja tervis, vaimud, usund, värvid, märk, kõne, mäng, tunnetus, tundeelu, tahe, maapõuevarad, ühiskond ja õigus jm. Nendelt mitmekesistelt aladelt on viimase 11 aasta jooksul kogutud 122.200 sõnasedelit.

Kohanimede kogumist alustati juba murdeuurimistöö esimestel aastatel ja seda on jätkatud kuni hilisema ajani. Kõige põhjalikumalt ja kõige paremini on kogutud Saaremaa kohanimed, kõige vähem on kohanimesid Harju-, Lääne-, Viru- ja Pärnumaalt. Üldiselt on kohanimede seisukohalt läbi küsitletud umbes pool Eesti maa-alast. Arvult on AES-i kohanimede kogus 56.000 kohanime.

Mitmesuguseid teateid üksikküsimuste ja haruldasemate sõnade kohta leidub 84.500 sedelit.

Kokku sisaldab seega AES-i murdearhiiv **722.000** sõnasedelit.

Üheks väärtuslikumaks AES-i ainekoguks on murdetekstid. Kuuldelisi tekste hakati koguma juba 1925. a. ja neid on püütud igal aastal ja võimalikult igast kihelkonnast märkida. Seetõttu leidubki meil murdetekste peaaegu kõikidest kihelkondadest, välja arvatud vahest linnade juurde kuuluvad kihelkonnad. Kokku on murdetekste kogutud 6442 lk.

Lisaks kuuldelistele murdetekstidele on peamiselt kogumistöö esimesel perioodil kogutud ka fonograafilisi tekste. Vastava ülevaate järgi (vt. Ariste, AES-i heliarhiiv, EK 1939, lk. 22) on AES-i arhiivis umbes 250 rulli, milledest u. 150 sisaldavad tekste Eesti murdealadelt ja ülejäänud sugukeeltest ja Leivust ning Lutsist. Neile tekstirullidele lisanduvad Tallinnas Riigi Ringhäälingu poolt 1938. a. tehtud moodsad heliplaadid murdetekstidega, arvult 49.

Mainimata ei tohi jätta ka häälikuloolisi ja morfoloogilisi ülevaateid. Häälikuloolisi ülevaateid on koostatud 53 eri kohast ja morfoloogilisi ülevaateid 17 punktist.

Kõikide nende materjalide kogumisel on aastate jooksul tegevad olnud 132 AES-i stipendiaati (neist 64 meest ja 68 naist), kokku 436 kuu ehk 36 a. 4 k. jooksul.

Huvitav on võib-olla siinkohal ka vaadelda, kui kaua üks või teine stipendiaat on töötanud. Selgub, et kõige püsivam AES-i murdekoguja on olnud hr. Juhan Arike, kes alates 1924. a. juba 15 suve on murdekogumistööst osa võtnud. Teine püsiv töötaja on prl. Salme Tanning, kes

1927. a. alates 12. a. jooksul on AES-i stipendiaadina kestvalt töötanud.

Neile vastandina on enamik stipendiaate töötanud lühemat aega. Nii on 50 stipendiaati töötanud 1 suve, 36 stip. — 2 suve, 13 stip. — 3 suve, 13 stip. — 4 suve, 9 stip. — 5 suve, 3 stip. — 6 suve ja mõned üksikud kauemini.

Sellest AES-i stipendiaatide vahelduvusest ja lühiajalisest töötamisest on kahtlematult tingitud ka mitmed puudused Seltsi varasemates kogudes.

Kõneldes AES-i murdekogudest ei saa mainimata jätta ka Seltsi sõnavarakogusid sugukeelte alalt. Seesuguste sõnavarakogudena tuleb märkida A. Angere ingeri keele sõnakogu ja Dm. Tsvetkov'i poolt koostatud vadja sõnastikku. Viimase kogu trükivalmis seadmiseks on eeltööde tegemine Seltsil käsil.

Nagu kõigest eelmisest selgub, on AES oma 20-aastase tegevuse jooksul suutnud koguda ja päästa palju väärtuslikku murdeainestikku, mille töötlemisele ja avaldamisele võidakse asuda vahest alles järgnevatel aastakümnetel.

AES-i teiseks suureks ülesandeks, mille teostamisele asuti samuti 1922. a., oli ajakirja „Eesti Keel" väljaandmine. Ajakirja aluste fikseerimisel märgitakse, et „Eesti Keel" tahab „avaldada kirjutusi esimeses joones eesti ja üleüldse soome-ugri keelte alalt, muilt teadusaladelt ainult niipalju, kuivõrd see soome-ugri keeleteadusele valgustav" (vt. juh. prot. nr. 19). Teaduslikkude küsimuste kõrval püüab aga ajakiri ka tegelikku keeletarvitamist silmas pidada, nagu märgitakse saatesõnas. Ajakirja kirjaviisi kohta öeldakse, et „toimetuse keeleliseks lähtekohaks oleks õigekirjutuse-sõnaraamat."

Neil alustel asutigi ajakirja välja andma. Ajakirja esimeseks peatoimetajaks on prof. J. Mark, toimetuse sekretäriks A. Saareste. Ajakirja avaldati 6 numbrit aastas, à 32 lk. number. Trükiti 1100 eksemplari. Algul annab end tunda kaastöö nappus, sest vähe on veel eesti keeleteadlasi, kes võiksid teaduslikus ajakirjas kirjutada. Selletõttu peavadki toimetuse liikmed Kettunen, Saareste ja Mark suurema osa ajakirjast ise täitma. Ajakiri sai lugejaskonnalt võrdlemisi hea vastuvõtu osaliseks — tellijaid oli 352, seega siis rohkem kui kunagi hiljem.

Järgnevatel aastatel suureneb kaastööliste arv ja ajakiri muutub mitmekesisemaks, väheneb aga tellijate arv. 1924. a. jõutakse juba selleni, et Selts võib oma ajakirja kaastöölistele hakata honorari maksma. Et laiemate rin-

gide huvi ajakirja vastu äratada, hakatakse avaldama tegelikke keeleküsimusi nn. küsimuste ja kostuste näol. See näibki veidi aitavat, sest märgitakse, et ajakirja tellijate arv, mis 1924. a. oli langenud alla 150, jälle tõusma on hakanud.

1925. a. alates hakatakse ajakirja lisana avaldama A. Saareste ja R. Cederberg'i „Eesti kirjakeele vanemate mälestiste" poognaid. Et vahepeal kaastööliste pere oli kasvanud, siis otsustatakse 1926. a. suurendada ajakirja aastakäiku 6 nr-lt 8 nr-le (256 lk.).

Nii ilmubki kuni 1929. a. lõpuni ajakirja aastas 8 numbrit, kusjuures „Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi" avaldati 3—5 poognat. 1930. a. majanduslikkude olude kitsenemise tõttu vähendatakse uuesti numbrite arv 6-le. Alles 1937. a., kui Selts sai suurema toetuse osaliseks, tõsteti ajakirja numbrite arv jällegi 8-le.

Ka ajakirja tiraaž on olnud kõikuv. Kui algul suurte lootustega ajakirja avaldama hakati, siis tõsteti (1923. a.) trükitavate eksemplaride arv 1500-ni. Tellijate arvu vähenedes hakati ka tiraaži vähendama. Nii viidi 1925. a. ajakirja tiraaž 1000 eksemplarini, 1928. a. — 600 eks., 1931. a. — 450 eks. ja alates 1932. aastast on ajakirja trükitud 400 eksemplari.

Ajakirja kaastööliste arv on kõikunud aastas 15 ja 26 vahel, kirjutiste arv aastakäigus 21 ja 60 vahel. Kõige enam ja kõige kaaluvamaid kirjutisi on avaldanud A. Saareste ja J. Mägiste. Ajakirja peatoimetajateks on olnud J. Mark (1922—23), A. Saareste (1924—31), J. Mägiste (1932—35) ja J. V. Veski (1936—40).

Ajakirjas on — nagu eespool märgitud — käsitletud nii teaduslikke kui ka õigekeelsuslikke küsimusi. Siin on avaldatud rida eriuurimusi eesti keele, aga samuti ka sugukeelte alalt. Silmapaistvamad neist on äratõmmetena ajakirjast ilmunud ka AES-i toimetiste sarjas.

Teaduslikke kirjutisi ja uurimusi on „Eesti Keele" veergudel avaldanud nii meie ülikooli õppejõud kui ka hõimrahvaste teadlased. Õigekeelsusküsimuste üle on ajakirjas kirjutisi avaldanud kõik meie nimekamad keelemehed, nagu J. V. Veski, J. Aavik, E. Muuk jt. Ajakirja arvustuse osas on püütud kriitiliselt jälgida nii Eestis kui ka väljaspool ilmuvaid soome-ugri keeli puudutavaid teoseid. Võime öelda, et kogu meie keeleline elu on nii või teisiti leidnud kajastust Seltsi ajakirja veergudel.

Ajakirjaga lähedases seoses on ka Seltsi toimetised. Neid on aastate jooksul (alates 1921. a.) ilmunud tervelt 40.

Rühmitada võiks seniilmunud toimetisi järgnevatesse rühmadesse:

1. nimede-eestistamise edendamiseks soetatud kirjandus (5 numbrit),
2. „Liivi lugemikud" (5 nr.),
3. „Soome muinasjutud" (3 nr.),
4. „Setu lugemikud" ja setukeelne Uus Testament (3 nr.),
5. äratõmbed ajakirjast „Eesti Keel" (15 nr.),
6. äratõmbed ÕES-i „Aastaraamatust" ja „Loomingust" (3 nr.),
7. ulatuslikumad eriraamatutena avaldatud tööd, milledest AES-i kirjastusel ilmunud 3 ja teiste kirjastuste väljaandel 3.

Lisaks neile on väljaspool AES-i toimetiste sarja ilmunud Seltsi varasemal tegevusperioodil AES-i „Aastaraamatud" I—V.

Silmapaistvamatest AES-i kirjastusel ilmunud teostest on juba varem nimetatud Julius Mägiste „Soome-eesti sõnaraamatut" ja A. Saareste ning A. R. Cederberg'i poolt väljaantud teost „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739". Osalise äratrükina „Eesti Keelest" võis päevavalgust näha R. Nurkse uurimuslik kirjutis „Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles" (1937).

Teiste kirjastuste väljaandel ilmunud AES-i toimetistest tuletatagu siin meelde E. Muugi üldtuntud grammatikaid „Eesti Keeleõpetus" I ja „Lühike eesti keeleõpetus" I ja Akadeemilise Kooperatiivi kirjastusel ilmunud Valter Tauli ulatuslikku uurimust „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid" (1938).

Lõpuks ei tohiks nimetamata jätta ka V. Niiluse leivu murdetekste (1937) ja M. Toomse Ida-Vaivara murdetekstide kogu (1938), mis mõlemad ilmunud äratrükkidena ÕES-i „Aastaraamatust".

Nagu esitatud ülevaatest selgub, on AES-i toimetistena ilmunud nii rahvuskultuurilisi ülesandeid taotlevaid kui ka hõimutööd soodustavaid kirjutisi, nii tegeliku keeleõpetuse käsiraamatuid, õigekeelsuse küsimusi käsitlevaid teoseid, keeleteaduslikke uurimusi kui ka murdematerjalide kogusid.

Edasi tuleks jälgida AES-i poolt korraldatud üldkoosolekuid ja koosolekuil esitatud ettekannete hulka ja laadi.

Kahekümne tegevusaasta jooksul on AES pidanud üldse 139 üldkoosolekut, kus on esitatud tervelt 245 ettekannet. Tegevuse algusaastatel ulatus aasta jooksul pee-

tud üldkoosolekute arv isegi 10-ni, hilisemal ajal on aga peetud tavaliselt 6 koosolekut aastas (3 semestris). Kõige enam ettekandeid on esitatud 1922. a. (nimelt arvult 27), kõige vähem ettekandeid 1937. a. (7 referaati).

Kui vaadelda referente, siis selgub, et umbes pooled ettekanded on ülikooli praegustelt või endistelt õppejõududelt. Nii näiteks on A. Saareste refereerinud 42 korda, J. Mägiste 34 korda, L. Kettunen 23 korda jne.

Üksikalade järgi ettekandeid liigitades ilmneb, et õigekeelsuse ja keeleuuenduse üle on refereeritud 50 korda, pärisnimede õigekirjutusest 10 korda, vanemast kirjakeelest 15 korda, etümoloogiaid on esitatud 45 korral, murdeuurimisest on kõneldud 31 korda, häälikuloolisi nähtusi on jälgitud 23 korral, laenusuhetest on olnud juttu 18 puhul, üldkeeleteaduse ja foneetika alalt on 17 ettekannet, tegevusülevaateid ja aruandeid mitmesugustest keelelistest kongressidest on esitatud 13 korda, reisidest hõimrahvaste juurde on refereeritud 14 korral, sõnavõtte keeleliste üksikteoste ilmumise puhul on olnud 6, peale selle on refereeritud veel kohanimedest, rahvaluulelistest küsimustest jne. Üldiselt on seega ettekandeis kajastunud nii seltsi keeleteaduslik kui ka õigekeelsuslik tegevus. Enamik ettekandeist on ilmunud ka Seltsi ajakirjas.

Lõpuks olgu peatutud veel kahe AES-i tegevusala juures. Need on nimelt nimede eestistamise organiseerimine ja hõimutöö.

Võõrapäraste nimede eestistamise küsimus tõsteti üles juba Seltsi esimesel tegevusaastal. Prof. Kettunen kriipsutab alla „rahvuskultuuriliselt seisukohalt otse haavavat ja lubamatut saksa- (ja vene-) keelsete pärisnimede rohkust Eestis" (AR I, lk. 21). Otsustatakse alustada agitatsiooni võõraste nimede vastu. Selleks kutsutakse 1921. a. ellu nn. nimede muutmise komitee eesotsas toimkonna praeguse juhi õp. J. Aineloga, korraldatakse suurem kõnekoosolek, avatakse nn. vahetalituse büroo ja avaldatakse esimeste AES-i toimetistena album „Eestlasele eesti nimi" ja valimik „15 000 uut sugunime". See tegevus kannab esialgu vilja ainult kitsamais, peamiselt akadeemilistes ringides. Nii saab näiteks Saabergist Saareste, Mälsonist Mägiste ja Bundbergist Ainelo.

Järgnevatel aastatel jätkatakse tegevust, õhutatakse nii suuliselt kui kirja teel nimede muutmist, kuid see annab vähe tulemusi. Et vanem põlv väga tagasihoidlik on, siis pöördutakse nooremate poole. 1923. a. luuakse nimedemuutmise akadeemiline harutoimkond, mis 1925. a. muutub alatiseks üliõpilaskonna nimedemuutmistoimkonnaks.

Korraldatakse 1. mai puhul üldisi nimemuutmisi, saadetakse näiteks kõikidele võõrapärase nimega üliõpilastele isiklikud üleskutsed (arvult 1800), kuid nimemuutjaid on ainult 20—40 aastas. 1930. aastani on näiteks Riigikohtus muudetud ainult 524 nime. Hoolimata sellest jätkatakse visalt tegevust. Püütakse saavutada perekonnanimede muutmise seaduse ümberkorraldust, tõmmatakse liikumisele kaasa ÜENÜ, peetakse Tartus ja Tallinnas nõupidamisi, saadetakse märgukirju Vabariigi Valitsusele, kõneldakse nimemuutmisest raadios ja kirjutatakse ajalehtedes. Nii kestab see 1934. aastani. Siis tuleb murrang. Seni AES-i vastava toimkonna poolt propageeritud liikumine saab rahvuslikuks suurürituseks. 1934. a. hakkab kehtima nimede eestistamise dekreet, mis teeb nimemuutmise palju hõlpsamaks. Nüüd luuakse üleriiklik nimede eestistamise toimkond ja hiljem Nimede Eestistamise Liit, mille abiesimeheks saab AES-i vastava toimkonna juhataja. Nüüd tekib ka terav tarvidus vastava kirjanduse järele. Nii ilmub 1935. a. J. Mägiste ja E. Elisto poolt raamat „Eesti nimi", mille omandab Nimede Eestistamise Keskbüroo. Samuti kirjastab Nimede Eestistamise Liit 1936. a. ilmunud J. Mägiste raamatu „Eestipäraseid eesnimesid", mis on õieti sama autori 1929. a. ilmunud teose „Eestipäraseid isikunimesid" teine põhjalikult ümbertöötatud trükk.

Viimastel aastatel, mil nimede muutmine on muutunud massiliseks, on AES-i Nimede-eestistamise Toimkond püüdnud abiks olla nimemuutjaile sobiva nime valikul. Samuti on katsutud koguda ja talletada ajalehelõigete näol materjale, mis annaksid pildi selle suure rahvusliku aktsiooni tulemustest.

Teiseks juba AES-i algusaastail esilekerkinud tegevusalaks on hõimrahvaste toetamine ja uurimine. Et väikest liivi hõimu päästa ümberrahvustamise ohust, seks astutakse mitmeid samme. 1921. a. kutsutakse Tartu kaks liivi noormeest, keda kavatsetakse Seltsi kulul koolitada, et neist hiljem võiksid saada liivi kooliõpetajad. See koolitamiskatse ei anna aga tulemusi, sest juba samal aastal katkestab üks liivlane õppimise ja järgmisel aastal ka teine. Edasi asutakse liivi lugemikkude väljaandmisele. L. Kettunen'i ja hiljem O. Looritsa toimetusel ilmuvadki a. 1921—1926 viis „Liivi lugemikku". Ka majanduslikult katsutakse liivlasi toetada, niipalju kui Seltsi rahaline olukord seda lubab.

Viimastel aastatel on kõne all olnud liivi aabitsa ja alglugemiku avaldamise küsimus.

Peale liivlaste on püütud toetada ka teisi hõime. Nii soetati 1922. a. õppimisvõimalused ingeri üliõpilasele V. Muurmetsä'le ja 1923. a. vadjalasele Dm. Tsvetkov'ile. Vastutasuks pidid nad koostama vastavaid sõnastikke. Dm. Tsvetkov koostaski AES-ile vadja keele sõnaraamatu, mille avaldamise kavatsusest oli kõnet eespool. Varsti katkestati stipendium V. Muurmetsä'le ja anti see A. Angerele, kes asus ingeri sõnastikku koostama (1925—1930).

Setude kultuurilise arendamise küsimus kerkis samuti esile AES-i algusaastail. Otsustati koostada setu lugemik ja välja anda setu Uus Testament. 1923. a. ilmuski vastava toimkonna väljaandena „Seto lugõmik" I ja 1925. a. lugemiku teine osa pealkirja all „Kodotulõ". Järgmisel aastal ilmus E. Puusepa tõlkes ka setukeelne Uus Testament. Samal aastal hakati ka setu lauluemasid majanduslikult toetama. Nii setu lugemikkude avaldamine kui ka lauluemade toetamine oli võimalik Piirimaade Kultuurkapitali lahke vastutuleku tõttu.

Nimetada tuleks siin ka tööd, mida on tehtud soome keele ja kultuuri tutvustamiseks AES-i kaudu. Juba Seltsi asutamisaastal kinkis Soome saadik hr. Reijonen AES-ile 250 kr. tingimusel, et selle summa protsentidest siis, kui summa on kasvanud 1000 kroonini, antaks toetusi Seltsi liikmeile, kes sõidavad Soome keelt õppima. 1925. a. täiendas Selts omalt poolt selle summa 1000 kroonini ja alates 1926. a. on võinud selle toetusega Soomes käia tervelt 16 üliõpilast. Soome keele õppimist hõlbustavaist väljaandeist võiks sel puhul meelde tuletada 1921—1923 avaldatud „Soome muinasjuttude" kogusid, mis ilmusid M. Nurmiku toimetusel.

Selts on kolmel korral ka auhinnatöid välja kuulutanud, kuid senini ei ole need tulemusi andnud.

Mis puutub Seltsi majanduslikku külge, siis on see arenenud ebaühtlaselt. Majandusliku aluse sai, nagu eespool märgitud, Selts toetajaliikmete summadest. Hiljem hakkas ka Vabariigi Valitsus Seltsile toetusi määrama. Kui Kultuurkapital loodi, siis hakkas selts toetusi saama Kultuurkapitalilt. Vähemaid toetusi on saadud Tartu ülikoolilt ja ka Tartu Linnavalitsuselt. Majanduslikult oli Seltsi tõusu aastaks 1937. a., mil saadi Riigihoidjalt murdekogumiseks vastav eritoetus. Viimasel aastal on olnud Seltsil jällegi raskusi. Selts on pidanud isegi kaaluma, kas ta ei pea majanduslikkude olude tõttu loobuma oma tähtsaima tegevusala, murdekogumistöö otsesest teostamisest. Senini siiski on Selts võinud temale määratud toetuste tõttu oma tegevust jätkata.

Lõpuks olgu esitatud veel mõningad andmed juhatuse tegevuse ja koosseisu kohta.

Juhatus on oma 20-aastase tegevuse jooksul pidanud ümmarguselt 300 koosolekut, kus on arutusel olnud 2436 eri küsimust.

Juhatuse koosseis on olnud kaunis ühtlane. Seltsi esimeheks on olnud L. Kettunen 5, A. Saareste 13 ja J. Mägiste 2 aastat.

34 isikust, kes üldse selle aja jooksul on juhatuse liikmeteks olnud, on A. Saareste olnud juhatuses 19 korda, J. V. Veski 15 korda, J. Mägiste 15 korda, E. Elisto 13 korda, A. Kask 13 korda, E. Nurm 11 korda, teised alla 7 korra.

Seltsi liikmete arv on kõikunud 32 ja 115 vahel. Seltsi auliikmeteks on L. Kettunen, O. Kallas, J. V. Veski, E. N. Setälä, J. Szinnyei, J. K. Qvigstad, K. Nielsen, A. Kannisto, J. Aavik, E. A. Tunkelo, M. Rapola, Y. H. Toivonen, K. Päts ja J. Laidoner.

Nagu kõigest eelnenust näeme, on AES 20 aasta jooksul teotsenud väga mitmetel keeleelu aladel. Emakeele Selts on olnud kaastegev õigekeelsusküsimuste lahendamisel, Emakeele Seltsi ajakirjas ja toimetistes on avaldatud hulk keeleteaduslikke uurimusi, Emakeele Seltsil on suured murdekogud, mille väärtust ei tohiks mitte alahinnata, Emakeele Selts on püüdnud toetada hõimrahvaid ja Emakeele Seltsist on lähtunud mitmed viimasel ajal teostamist leidnud algatused, nagu korrektse keele nõue avalikus elus (näit. ärisiltidel, ajalehtedes jne.) ja suureks rahvuslikuks liikumiseks muutunud nimede eestistamine. Loodame, et Emakeele Selts ka tulevikus suudab väärikalt täita oma ülesandeid.

Aperçu sur les vingt années d'activité de la Société Universitaire pour la Langue Maternelle.

A l'occasion du vingtième anniversaire de la Société Universitaire pour la Langue Maternelle on donne un bref aperçu sur la constitution de la Société et ses champs d'activité les plus importants.

Société fut fondée en 1920 sur l'initiative du professeur finlandais Lauri Kettunen, qui en fut le président pendant ses cinq premières années d'activité. Ensuite la Société a été dirigée par le professeur A. Saareste et le professeur J. Mägiste. Le champ d'action le plus important de la Société a été l'étude des dialectes qui a été commencée en 1922. Jusqu'à présent on a recueilli d'après le dictionnaire de Wiedemann 382.000 fiches de matériaux lexicaux, d'après le supplément lexical 77.000 fiches et par le questionnaire idéologique 122.000 fiches de mots. On a recueilli également des toponymes (56.000 fiches), des mots plus rares etc.. En tout il se

trouve dans les archives de la Société 722.000 fiches de mots. Outre cela on a rassemblé 6.442 pages de textes dialectaux, plus de 250 rouleaux phonographiques de textes, d'aperçus phonétiques et morphologiques, etc . . . A partir de 1922 la Société a publié la revue de linguistique estonienne „Eesti Keel" où ont paru aussi bien des études de linguistique que des articles sur des questions de normes linguistiques. Dans la série des publications de la Société on compte 40 travaux linguistiques divers.

Au cours de ces vingt années la Société a tenu 139 assemblées générales, où ont été présentées 245 conférences.

La Société s'est efforcée de soutenir un peuple frère de race, les Lives, et elle a jeté les fondements du mouvement d'estonisation des noms, d'où il est sort une vaste action nationale.